

ÉRTEKEZÉSEK

A NEMZETGAZDASÁGTAN ÉS STATISZTIKA KÖRÉBŐL

A NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

HELLER FARKAS és KOVÁCS ALAJOS
A BIZOTTSÁG ELNÖKE A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

ÚJ SOROZAT — I. KÖTET, 4. FÜZET

A VÁSÁRLÓERŐ ÉS A GAZDASÁGI SZABADSÁG ÖSSZEFÜGGÉSEI.

ÍRTA

BALÁS KÁROLY

L. TAG.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1938.

A VÁSÁRLÓERŐ
ÉS A GAZDASÁGI SZABADSÁG
ÖSSZEFÜGGÉSEI.

ÍRTA

BALÁS KÁROLY

L. TAG

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1938.

A vásárlóerő és a gazdasági szabadság összefüggései.

1. A modern jövedelemeloszlásnál jövedelem gyanánt túlnyomórészt pénzösszegek jutnak az embereknek osztályrészü. A csereforgalomra berendezkedett mai társadalomban ez a legalapvetőbb jelenség, melynek teljes jelentőségét, szociális és kultúrhatását a maga teljességében a társadalmi tudományok eddig alig tudták lemérni, dacára e téma eddig is óriási irodalmának. A pénzbeli jövedelemeloszlásnak védő és támadó kritikái nagyrészt a »kapitalizmus« gondolatának védelmi vagy támadó háborújában olvadtak fel, annak a kérdésnek kidomborítása helyett, hogy a naturál vagy a pénzbeli jövedelemeloszlás állapothoz nem fűződnek-e igen jelentékeny *kvantitatív* különbségek is a használati javakban való szükségletkielégítésnek elérhető foka és optimuma szempontjából.

Szerintünk ugyanis a naturál és a pénzösszegbeli jövedelemeloszlás *funkcióinak különféleségeiben* találjuk meg a kulcsot a magán- és kollektív tulajdoni rendeken alapuló berendezkedésekhez fűződő *jóléti* kvantitatív különbségek magyarázatához is. A forradalmi szocializmusnak a kapitalizmussal szemben kitermelt és megorganizált kritikája gyakran azoknál is erősen éreztette és érezteti a hatását, akik antikommunista oldalról és eszközökkel küdenek a nagy tömegek jólétéért. Ezzel szemben a pénzbeli jövedelemeloszlásban rejlő jótékony fejlődési tényezőt az ellenkező oldalról objektív módon már csak azért sem sikerült kellő erejű világításba helyezni, mert az individualista gazdaságtan alapján állók e helyett inkább a nagybőkezű szerepének a védelmére fektették a súlyt.

2. A gazdálkodás végső célja nem lehet más, mint az, hogy az ember minél bőségesebben legyen ellátva minden

féle szükségletkielégítési javakkal. Ezeket a szükségleti javakat azonban meg is kell szerezni tudniok az embereknek, hogy felhasználhassák őket. Végeredményben tehát az emberek csak akkor vannak igazán és — mondjuk — efficiensen ellátva a legkülönbélebb szükségleti javakkal, ha nemcsak kellő mennyiségben megtermelni, hanem ha kellő mennyiségben el is képesek fogyasztani azokat. E nélkül zökkenések, válságok, zavarok állanak elő gazdasági és társadalmi téren. A társadalomnak mindenkori szükségletmennyiségéhez viszonyított efficiens fogyasztás lehet csupán ebből következően nemcsak úgynevezett végső célja a gazdasági tevékenységnek, hanem a termelésnek, meg a gazdasági üzemek méretezésének reális mennyiségbeli meghatározója is. A modern fogyasztás és használat szükségleteinek kvantitatív és átlagos mértéke ekként a modern gazdasági politikának, illetőleg az állami, vagy — ha úgy akarjuk — a tervgazdálkodásnak, valamint a modern financiának is az egyik leglogikusabb mérő- és kiindulópontja.

Ha a fogyasztás dús (megfelelő, efficiens), akkor bő a termelés, kedvezően alakul a vállalkozói jövedelem, kedvezőek a munkabérvizonyok, csökken a munkanélküliség, de különösen bőveek az adóforrások. Ez utóbbiak főleg azért is, mert modern viszonyok közt a bő fogyasztás jelent a legtöbb cserét és adásvételt a legtöbb embernél, ami a forgalmi és fogyasztási — tehát a *közvetlenül* az árbevételekből, meg árkiadásokból táplálkozó adóknak, (amelyeket én ezért áradóknak nevezek) a bő forrása. Kérdés most már, hogy a mai modern életviszonyok közt miként keletkezhetik ilyen közgazdasági és szociális tekintetben áldásos természetű fogyasztás?

Hogy erre a kérdésre megfelelhessünk, tisztában kell lennünk a mai jövedelemeloszlás természetével, mert csak innen kiindulva állapíthatjuk meg, hogy milyen módon juthat a társadalomban minél több ember abba a helyzetbe, hogy viszonylag a legtöbb szükségleti jószágot szerezhesse meg a maga számára.

3. A modern jövedelemeloszlás pénzbeli jövedelem-

eloszlás, amelynél a modern jövedelmek *pénzösszegekben* és nem *naturáljavakban* keletkeznek. Ilyen pénzösszegbeli jövedelemre van szüksége a modern államnak is, amely jövedelmét nem közvetlenül polgárainak *naturáljövedelméből*, vagy *hozadékaiból*, hanem ezeknek a pénzcserelése által szerzett, ugyancsak pénzbeli jövedelméből hasítja ki. Ennélfogva, mind az államnak, mindpedig a magánembereknek ahhoz, hogy minél bővebben el legyenek látva az élet javaival, minél több *pénzösszegbeli* jövedelemre kell szert tenniök. Ezek a pénzösszegbeli jövedelmek alkotják az állampolgárok fizetési erejét épűgy, mint az államnak biztos és likvid adóforrásait.

A mai modern pénzgazdaság korában tehát az a fogyasztás a kedvező, az áldásos természetű gazdasági és társadalmi jelenség, mind a polgárokra, mind az államra nézve, amely egyszersmind a mai pénzbeli csereforgalmat és pénzbeli jövedelemképződést minél hathatósabban előmozdítja, amelynél tehát a fogyasztók pénzért és pénzbeli jövedelműkből vásárolják szükségleti javaikat, nempedig az, amely a *naturáljavaknak* izolált és a pénzbeli jövedelmeket teremtő pénzbeli csereforgalmat elkerülő elfogyasztódásában merül ki. Vagyis a *nagyszámú fogyasztóknak eleven és mozgékony vásárlóereje adja meg a mai jövedelemeloszlásnak dinamikus erejét és az állam adóforrásainak legbőségesebb alapjait*. Minél több jókeresetű fogyasztó és általuk minél bőségesebb fogyasztás van, minél több önálló vállalkozó és önálló egzisztencia él meg jövedelméből, és minél élénkebb csereforgalomban reprodukálódik az illetők pénzbeli fizetési ereje, meg ezzel együtt a fogyasztóképessege, annál kedvezőbbnek tekinthetjük magát a fogyasztás alakulását is mind közgazdasági, mind szociális szempontból.

A *naturálfogyasztás* azért nem lehet ilyen hatású, mert a pénzrecserélést elkerüli, márpedig ahhoz, hogy a modern tömegek nagy mértékben fogyasszanak, pénzösszegekre, pénzösszegekből álló jövedelmekre van szükségük, amelyek csak pénzcserelés (árjövedelmek szerzése) útján jöhetnek létre.

4. A kommunizmus, illetőleg a kollektív renden alapuló társadalom jövedelemeloszlási rendjét elgondolhatjuk ugyan természetbelinek és pénzbelinek egyaránt, de mindjárt hozzá kell tennünk azt is, hogy a pénz és pénzgazdaság sohasem játszhatja a kollektív vagyon- és jövedelemeloszlás rendjében azt a szerepet, mint a magántulajdoni rendben, mégpedig sem minőségi, sem mennyiségi tekintetben. A pénz ugyanis csakis a gazdasági és rendelkezési szabadságnak az egyénre nézve fennálló bizonyos foka és neki megfelelő szerzési és nyereségbeli lehetőségeket biztosító keretei között fejtheti ki azt a dinamikus funkciót, amelyre szükség van az általános jólét szempontjából való haladás érdekében, olyan értelemben, hogy az egyéni szükségletek kielégítésében az egyéni akarat és kezdeményezés meg is szerezhesse és meg is termeltethesse a saját maga által igényelt és nem csupán a felülről oktrojált fogyasztási javaknak és életkényelmeknek mennyiségeit, minőségeit és választékosságát.

Az igazi és következetesen megvalósított kommuniztikus rendszerben a magántulajdon rendjénél megszokott értelemben vett pénz nem szerepelhet. A pénz ott a nagy közönségre nézve a jószágyszerzés tekintetében való rendelkezési és választási szabadságot, szabad és valódi vásárlóerőt nem jelent, hanem csupán egy igen szűk körben mozgó szükségletkielégítésre vonatkozó *elosztási* jószágigazolvány az ottan, tehát olyan tantuszféle valami. Olyanféle szerepet játszik inkább, mint a kenyérjegy, vagy zsírjegy stb. játszott a háború alatti és utáni inséges időkben számos államnál. Hiányzik azonban itten már a pénznek szerző és fizető irányú univerzális (értékfelhalmozó, gazdasági hatalmat felhalmozó) energiája. Ez főleg a magánvállalkozói nyereség (mint gazdasági energiákat megtakarító reziduum), illetőleg a magántőke (vagyon) nem lééből és kizárásából ered.

Az ilyen következetesen kollektív rendszerben a nagy közönségre nézve tehát nincsen áru sem. Itt csupán az összeség számára termelt hozadékok vannak, amelyeket természetben osztanak szét. Valódi áru és valódi, t. i. a

magántulajdon rendjén kialakult értelmű és funkciójú pénz csakis az állam külkereskedelmi viszonylataiban szerepel. Ennek megfelelőek a következetesen kollektív társadalmi rend jövedelemfajtái is, amelyek tulajdonképpen a hozadékkal egybeeső és az attól csereforgalomban külön nem vált, hanem csak mintegy házilag szétesztott jövedelem-mennyiségek. Legfeljebb azt lehetne mondani, hogy a termelt jószágmenntiségek összeségét a kollektivitás, az állam szempontjából hozadéknak, ezeknek az egyes emberekre jutó egyes részeit pedig az illető egyének naturáljövedelmeinek tekinthetjük.

A kapitalisztikus rendben is természetesen annál áldásosabb, virulensebb a fogyasztás, minél szélesebb körű fogyasztói rétegek tudják biztosítani a maguk számára azokat az eleven és aktív vásárlóerőket, vagyis azokat a pénzbeli jövedelmi összegeket, amelyekből ők maguknak eleendő fogyasztási tárgyakat tudnak beszerezni. Ellenben annál kevésbbé kedvező jelentőségű közgazdasági tekintetben a fogyasztás, minél inkább és minél több tekintetben közeledik az a kommunisztikus fogyasztás állapotához, ahol nem a magánháztartások efficiens vásárlóerején alapuló pénzbeli csereforgalommal szerzik be a szükségleti cikkeket, hanem mintegy házilag állítanak elő és osztanak szét mindent, ahol tehát a pénz szerepe csupán bizonyos belső elszámolás vagy elosztás biztosítására van lefokozva. (Tantuszszerep.)

Az eddig elmondottakból folyólag nem ilyen kedvező jelenség az a fogyasztás sem, amely a hadi ipar által előidézett termelésből, illetőleg fellendülésből áll elő, mert ez csak ideiglenesen teszi meg az említett szükséges fogyasztási funkciót. Ennek tárgyai ugyanis nem hasznos reprodukciói a befektetéseknek, megújításuk pedig nem történhetik produktív módon. Ezért a hadi befektetések, bár ideiglenes fellendülést okozhatnak, életet, mozgást visznek a gazdasági életbe, mégis súlyos válságok magvát rejtik magukban.

5. Mindezek szerint tehát annál szerencsésebben alakul a fogyasztás, minél több önálló keresetű és a fogyasztást

magát reprodukáló erejű fogyasztó van, vagyis minél jobban van a vállalkozói nyereségek aránya (az árjövedelem) megoszolva, t. i. minél több önálló vállalkozó (önálló egzisztencia) jövedelméből táplálkozik pénzbeli csere és áruforgalom útján a fogyasztás és minél jobban reprodukálódik az illetők pénzbeli fizetőképessége és ezzel együtt fogyasztóereje.

Ellenben minél jobban kiszorítják a kis önálló, egészséges egzisztenciákat a kapitalista monopóliumok és minél inkább monopolizálják és kevés kézbe összpontosítják a vállalati nyereségeket, annál jobban közeledik a kapitalizmus fogyasztása is a nagy háztartások belső, házilag elintézett fogyasztási processzusához, vagyis a kommunisztikus (házi, naturáljellegű) pénzbeli csere nélkül szétoszló, fogyasztáshoz, ahol a pénz virulenciájának számos iránya és hatása csökken, vagy hiányzik. Különösen csökkennek a fogyasztók nagy tömegei javára, (mint a társadalom túlnyomó és egyre nagyobb többsége javára) a pénznek szerző, gazdasági hatalmat, értékeket, termelő erőt és velük együtt a pénzbeli csereforgalom kölcsönhatásaiban a fizetési erőt magát is megsokszorozító energiái.

Ezért mind a tömegjólét, mindpedig az adózó erő szempontjából az az állapot a legkedvezőbb, ahol 1. a legnagyobb mennyiségű az önálló keresők közötti (önálló kereső háztartásközi) pénzbeli csereforgalomra alapított fogyasztás és ezzel együtt 2. legarányosabban oszlik meg a vállalkozói nyereség és 3. legnagyobb, egyrészt a reális és produktív adásvételi csereforgalmi jogügyletek száma és másrészt az általuk megmozgatott és valóságos szükségletkielégítési (fogyasztási) javakért kiadott és ilyeneket előállító munkáért befektetett cserepénzösszegek (árösszegek) volumenje.

Még egy, a szorosan vett gazdasági tekintetben túlmenő érdekből fakadó megjegyzést akarunk csupán hozzáfűzni az eddigiekhez. Azt t. i., hogy komoly meggondolásra adhat esetleg okot az, hogy nemzeti szempontok és veszelmek elhárításának érdekei nem indokolják-e a nagy fegyverkezést olykor, amely ellentétben áll bár a közgazda-

sági érdekekkel. Szóval hogy nem kell-e sokszor a közgazdasági érdekeket feláldoznunk miattuk, mert ne felejtjük el, hogy a nemzeti bukás az illető népre a maga teljességében a közgazdasági bukást is magában foglalja. Ezt csak egyes internacionális utilitarista nézőpontoktól teljesen elvakított emberek tagadhatják. Ilyen esetekben kényszerhelyzetképen állunk szemben a hadi iparok által teremtetett gazdasági állapottal, illetőleg konjunktúrával, amelyek folytán előálló ideiglenes fogyasztási fellendülést már előbb jellemeztük. Mindez azonban csak eggyel több ok annak a tisztánlátására, hogy tartós és igazi gazdasági, meg szociális haladást a fogyasztás és szükségletkielégítés birodalmában is csak békés termelésre és csereforgalomra lehet építeni.

6. A most előadottakhoz szorosan csatlakozik a gazdasági szabadságmennyiségek összefüggésének kérdése a társadalmi jóléttel, illetőleg szükségletkielégítéssel. A gazdasági szabadságnak és az egyéni szabadság mértékének és korlátainak kérdése már sok megvitatás tárgyát képezte, de problémánk szempontjából a kellő következtetéseket aligha vonták le minden irányban. Minket jelenleg elsősorban a gazdálkodó és szükségleteit kielégítő egyéneknek és az egyének összeségének: a társadalomnak, szabad mozgásbeli, szabadműködési lehetőségei érdekelnek, mégpedig elsősorban az ezekre a lehetőségekre vonatkozó mennyiségbeli, terjedelembeli szempontból. Arról a kérdésről van szó tehát, hogy egy bizonyos államban, vagy társadalomban miféle és milyen sokaságú lehetőségek nyílnak a gazdasági alanyok részére, hogy termelhessenek és fogyasztassanak, vehessenek, meg ennek alapján nyereségekre, jövedelmekre, megtakarításokra tehessenek szert, ami ismét visszahat a szükségletkielégítési lehetőségeikre. Kétségtelen dolog, hogy ezeknek a lehetőségeknek a mennyisége szerepet játszik a gazdasági életben és határozott koefficiensnek tekintendő abból a szempontból, hogy a valóságban is mennyi jogügylet, ennek alapján mennyi termeléshez, illetőleg fogyasztáshoz és szükségletkielégítéshez vezető gazdasági cselekmény jön létre. Hiszen kétségtelen, hogy minél nagyobb számúak, nagyobb mennyiségűek a gazdasági

lehetőségek egy-egy gazdasági alanyra vonatkozólag a gyakorlati életben is, annál több valóságos gazdasági cselekmény, ügylet, csere fog létre jönni. Nem kétséges ugyanis, hogy nagy különbséget jelent az, hogy pl. egy bizonyos területen, bizonyos keretben, — mondjuk, — egy milliárd, vagy pedig két milliárd gazdasági ügylet azaz gazdasági forgalmi cselekmény jön-e létre egy-egy esztendőben. A kétszer oly nagy mennyiségű csereforgalmi jogügylet ugyanis kétségtelenül jelentékenyen nagyobb fogyasztást, illetőleg termelést fog létre hozni, mint a feleannyi mennyiségű jogügylet. Ennélfogva bizonyos állam, vagy bizonyos terület gazdasági volumenjének a kérdése tekintetében nem lesz közömbös az a körülmény, hogy ottan feleannyi, vagy kétszer annyi gazdasági cselekmény, jogügylet jön-e létre, vagy sem, hogy feleannyi, vagy kétszerannyi gazdasági cselekményre, illetőleg csereforgalmi jogügyletre nyílik-e lehetőség, illetőleg szabadság az ott lakó gazdasági alanyok részére.

Ezek az említett gazdasági lehetőségek, illetőleg cselekvési szabadságmennyiségek korszakonként, a kultúra és a haladás fokai, meg az illető államnak, országnak politikai helyzete, meg közjogi berendezése szerint is külön-félék lehetnek. A lehetőségek természetesen sohasem és seholsem végtelenek, mindig és mindenütt végesek, mindig és mindenütt bizonyos korlátokra és határookra bukkannak, akár egy-egy állam, akár egy-egy társadalomnak a területén. Az igénybe vett, vagy igénybe vehető termelési, fogyasztási, adási, vételi, cserélési stb. lehetőségek és alkalmak mennyisége ekként egyrészt mindig korlátozott, de másrészt a korlátokon belül és korlátok természetéből kifolyólag is különféle nagyságú lehet.

A lehetőség korlátait és határait, vagy természeti, kultúrabeli, fejlettségfokbeli stb. körülmények vonják meg, vagy pedig jogi és hatalmi, illetőleg politikai parancsok és korlátok, akár okszerű következményei ezek az utóbbiak az említett természetbeli, kultúrabeli, fejlettségbeli stb. állapotoknak, akár elsősorban szorosan vett politikai természetűek. A jogi és hatalmi korlátozások ezenkívül mindig

közvetlen korlátai és határszabói a gazdasági lehetőségek és szabadságok mennyiségének.

Ha most már az egyén részére igénybe vehető gazdasági lehetőségek mennyiségét, elsősorban a naturálgazdaság és a pénzgazdaság állapotaira vonatkoztatva vesszük szemügyre, megállapíthatjuk, hogy *a naturálgazdaság korában a lehetőségek mennyisége kisebb, a pénzgazdaság körében nagyobb és egyre fejlődik az a pénzgazdaság haladásával.*

A pénzgazdaság ugyanis több és egyetemesebb irányban felhasználható csereeszközt ad a társadalom kezébe a pénzben, de méginkább a később kifejlődő pénzhelyettesítő, immateriális fizetési eszközökben és a magasabb rendű kapitalisztikus fizetési szerkezetben. A pénzzel ugyanis nemcsak több és egyetemesebb irányban lehet csereügyleteket lebonyolítani, hanem ezenkívül a pénz más irányban is többoldalúan használható fel, így a teaurálás eszközeként és ennél fogva a szükségletkielégítési és vételerőnek megnövelésére, illetőleg *a kellő időpontban való igénybe vételére.* Főleg az érdekel minket a pénzgazdaság szempontjából itten, hogy a pénzgazdaság korában sokkal nagyobb, fokozatosan megnövekedő jogügyletkötési lehetőségek állanak rendelkezésre a naturálgazdaság állapotával szemben. Ennek ugyancsak minket érdeklő következményei a gazdasági lehetőségek mennyiségei szempontjából, hogy több és rendszeresebb árbevételmenyiségek keletkezhetnek, ami, — mint jeleztük, — több és nagyobbfokú szükségletet kielégítő lehetőségeket is jelent. Növeli ezenkívül ez a körülmény a jogügyletek egymásra való kölcsönös hatását, különösen annakfolytán, hogy azonos csere- és fizetési eszközökben történnek az árrealizációk és velük együtt a jövedelemrealizálások is, ellentétben a naturálgazdaságnak ebben a tekintetben való tarkaságával. Ugyancsak következetesebben, gyorsabban és egyre fokozódó terjedelemben jöhet létre a tőkésítés is. Mindez együttvéve végnélküli körben (circulus vitiosus) növeli a gazdasági lehetőségek mennyiségét.

7. Tárgyunk szempontjából alá kell húznunk most már, hogy a gazdasági lehetőségmenyiségek egyúttal gazda-

sági szabadságmennyiségek is mindaddig, amíg azok valamilyen gazdasági szabadságkorlátozásba nem ütköznek. A gazdasági szabadságkorlátozásokat meg kell különböztetnünk a gazdasági lehetőségek korlátaiktól. A gazdasági lehetőségek korlátjai alkotják a tágabb, a gazdasági szabadság korlátai pedig a szűkebb kategóriát. Ezek a gazdasági cselekményekre és életnyilvánulásra vonatkozó lehetőségbeli, illetőleg szabadságbeli korlátok, vagy határok, ha közelebbről nézzük őket, egyrészt immanens gazdasági természetűek, mintegy a gazdasági fogalmak, lehetőségek, termelési tényezők stb. belterületén mozognak (*endogén* jellegűek), vagy pedig a jogrendszernek, a politikai és hatalmi állapotoknak és lehetőségeknek a következményei, vagyis az előbbiekkal szembeállítva *exogén* természetűek. Az endogén korlátok tehát a gazdasági lehetőségmennyiségek korlátai lévén, ebből kifolyólag alkotják a tágabb kategóriát. Az exogén korlátok ellenben az endogén lehetőségmennyiségek területén belül csökkentik a lehetőségmennyiségeket azáltal, hogy a gazdasági alanyoknak a szabadságmennyiségeit korlátozzák.

Az exogén korlátok ismét két fő csoportba sorozhatók, t. i. a magánjogi és a közjogi, illetőleg politikai-hatalmi korlátok csoportjába. Minél magánjogiasabb, vagyis minél inkább a magántulajdon, az individuális gazdasági rend, a nagyobb kereskedelmi, termelési szabadság alapján áll valamely társadalom, annál inkább a magánjogi korlátok a túlnyomóak az exogén korlátok között. Viszont minél inkább a vámvédelem, protekcionizmus, autarchia, az államszocializmus vagy kommunizmus felé közeledik valamely gazdasági berendezés, annál inkább a közjogi-politikai exogén korlátok csökkentik a gazdasági élet terén gyakorolható és igénybevehető szabadságmennyiségeket.

A pénzgazdaság körén belül tehát lehetnek nagyobb és kisebb üzletkötési, vállalkozási, szóval gazdasági szabadságmennyiséggel rendelkező országok, népek vagy időszakok. E gazdasági szabadságmennyiségek korlátai pedig — mint láttuk — közjogias és magánjogias természetűek lehetnek egyaránt. A modern kapitalizmus korában szá-

mos olyan magánjogias, a magántulajdon rendjén alapuló intézmény, társulás, egyesülés van, amelyek monopol helyzeteket teremtenek a termelés és a forgalom terén. A monopolhelyzetet élvező vállalatok, termelő és forgalmi be rendezések a valóságban lecsökkentik az egyéni szabadságmozgásbeli, érvényesülési alkalmak mennyiségét, de a gyakorlatilag érvényesíthető gazdasági szabadságmennyiségeket is, amennyiben ezek tekintetében mindenütt korlátokba ütközünk, ott, ahol az érvényesülési lehetőségek terét a valóságban valamely monopólium, illetőleg monopolhelyzetben levő vállalat, üzem, intézmény foglalja le. Az egyének szabadságmennyiségei a gazdasági élet terén ebben az esetben nem közjogi vagy hatalmi parancsok és törvényes tilalmak által vannak korlátozva, hanem a magántulajdon rendszerének jogi és gazdasági lehetőségeit kihasználó különféle módokon. A monopolizáló egyének, üzemek, csoportok itt magánjogi eszközökkel, tehát a magánjogi szerződéseknek változatos szerzési és üzletkötési módjaival korlátozzák a velük és érdekeikkel szemben állók gyakorlatilag érvényesíthető gazdasági szabadságmennyiségeit, amelyeket a közjogi, vagy politikai felsőség elvileg nem is érintett. Az állam és az alkotmányi rendszer által nem érintett szerzési és vállalatalapítási szabadság magánjogi korlátokra talál pl. nemcsak ott, ahol az útban álló nagybirtok miatt a valóságban nem lehet földet szerezni, hanem mindenütt ott is, ahol a kihasználási lehetőségeket mások erősebb magánjogi monopolhelyzetei vonják el. (Pl. nem lehet kőszénbányát nyitni a bányajogok összevásárlása miatt, nem lehet telket szerezni bizonyos helyen, a telkek összevásárlása miatt, vagy nem lehet valamely ipari üzemet létesíteni a munkaerők, nyersanyagok lefoglalása, kartellbe tömörülése stb. miatt.)

Fokozottabb a gazdasági szabadságmennyiségek korlátozása ott, ahol a község, az állam, szóval bizonyos többségek segítik elő a monopolhelyzetek és vállalatok alakulását, akár pusztán magánjogi úton, akár közjogi hatalmunk felhasználásával. Ha pl. engedélyhez van kötve bizonyos vállalkozás, (vasúti, tengerhajózási, szállítótársaság

gok stb.) ekkor már közjogias elemek vegyülnek bele a gazdasági szabadságmennyiségek korlátaiba. De lehetséges ez a kollektív közösségek részéről pusztán magánjogi formában is. Ha pl. valamely város, vagy az állam egy meghatározott céggel vagy üzemmel köt nagyobb szabású termelési, szállítási szerződést. (Katonai szállítások, községek szerződésesei magánvállalatokkal, vízvezetéki, villamossági ellátás iránt.)

8. A legnagyobb korlátozásait a gazdasági szabadságmennyiségeknek az egyéni tulajdonrendszerrel szembehelyezkedő kollektív tulajdonrendszerek jelentik. Minél kisebb térre és a jószágoknak minél kisebb csoportjára korlátozódik ugyanis a magántulajdon rendje s általában minél gyengébb jogokkal van az egyén a neki szükséges javakhoz kapcsolva valamely jogi rendben, annál kisebbek az egyénnek nemcsak gazdasági szabadságmennyiségei, hanem gazdasági lehetőségei is. Hiszen a jószágoknak annál kisebb csoportjára vonatkozólag van joga az egyénnek azok megszerzésére, adásvételére, saját tulajdonában való előállítására. Következésképp annál kisebb az egyén által köthető jogügyletek s főleg az árjövédelmet szerző csereügyletek mennyisége és annál kevesebb ily csereforgalmi ügyletet szabad kötnie a kollektív társadalmi rend jogi korlátai miatt.

Gazdasági hatalmat adó intenzitásuk szempontjából a legteljesebb rendelkezési hatalmat biztosító tulajdoni és birtokjogokat tekinthetjük a legerősebb jogoknak. Azután azok a különféle jogok és igények következnek, amelyek csupán a javak és munkaerők kisebb-nagyobb terjedelmű használatát biztosítják a gazdasági életben. A kollektív társadalmi rendszerekben tartós tulajdonjogokról egyáltalában nem lehet szó, inkább csak bizonyos fogyasztási vagy személyes használatot biztosító, csekély mennyiségű javakra vonatkozó használati jogosítványokról. Minél teljesebben kollektív tulajdonjogi rendszerről van szó, annál kevésbé van ott szabadsága az egyénnek csereforgalmi, önálló termelési stb. cselekményekre. Ennélfogva a pénz sem fejtheti ki ottan — mint már fentebb rámutattunk —

azt a teljes funkcióját, mint a magántulajdon és az erős vagyoni jogok rendszere mellett, hanem inkább csak afféle tantuszszerepre lehet azt csak csökkentve.

A legkisebb gazdasági szabadságmennyiséget és szerzési lehetőséget természetesen a teljes kommunizmusnak következetesen megvalósított egyenlősítési rendszere jelenti, ahol voltaképpen a házilag elosztott naturáljavak kollektív nagy háztartása a gazdasági élet. A pénznek szabadszerzési funkciója itt megszűnik és megszűnik ennekfolytán a magánember árbevételi reziduuma, a tiszta vállalkozási nyereség is. Vele együtt megszűnik a magánember fizetés hatalomnövelésének és a hozzáfűződő gazdasági helyzetjavulásnak a lehetősége is. Mindezzel együttesen nem lehet szó olyan produktív csereforgalomról sem, mint a magántulajdon és a magánvállalkozás rendjében. Röviden: a jövedelemeloszlás pénzbeli dinamizmusa eltűnik és vele együtt a gazdasági alanyok jövedelemeloszlásbeli dinamikus szerepe is. Az állam termel és oszt el mindent, a pénz a belföldön legfeljebb elosztójegyként szerepel, érték- és vagyonfelhalmozó, meg ezzel a fejadagokon túlterjedő szerző és állapotjavító funkciók nélkül.

9. A kommunisztikus egyenlősítés e hatásaihoz közelednek az államszocializmusok különféle fajtái, a szerint, hogy milyen mértékben cserélik fel a magánvállalkozást, a magántulajdont és az erősebb gazdasági jogukat az államosítás, vagy községezés stb. rendszereivel. A közületi monopóliumok szaporítása és egyre nagyobb területre való kiterjesztése is hasonló irányban, t. i. az egyéni gazdasági lehetőségeket és szabadságmennyiségeket csökkentő irányban hat. (Természetesen más megítélés alá esnek bizonyos közérdekű, altruisztikus feladatokat teljesítő és ilyen szociális védelmet jelentő közületi üzemek, akciók és vállalkozások, amennyiben nem túlságosan nagy területét vonják el még a gazdasági életnek.)

Az úgynevezett totális vagy abszolút állam szerepét is elsősorban a szerint kell megítélnünk a gazdasági lehetőségek és szabadságmennyiségek dolgában is, vajjon lehet-e a magántulajdon rendszeréről, vagy sem? Ha ugyanis

az abszolút, diktatorikus vagy »totális« állam letér a magántulajdon elvéről a kommunisztikus berendezkedés, illetőleg a következetes államszocializmus állapotára, akkor természetesen az említett egyéni szabadság- és lehetőségmennyiségeknek a legnagyobb fokú lecsökkentését jelenti ez gazdasági téren is.

A magántulajdont fenntartó totális állam szerepét a gazdasági szabadságmennyiségek dolgában pedig főleg két szempontból kell megítélnünk, amelyek közül az egyik szempont *lényegbeli velejárója* az abszolút, illetőleg diktatorikus államnak, a másik pedig *viszonylagos mennyiségű befolyásolását* jelenti a gazdasági lehetőségeknek és szabadságmennyiségeknek a mindenkori gyakorlat alakulása szerint.

Az első megítélési szempontot az a körülmény adja, hogy a modern közület egyenes és közvetett adói révén a legerősebb osztozkodó fél a modern jövedelemeloszlásban. A modern gazdasági alanyok jövedelmeinek tekintélyes, sőt sokszor legnagyobb része hárul a felsőbbbségre a különféle közszolgáltatások révén, amelyek szerintünk épen ezért joggal nevezhetők közjogi járadékoknak. Ha most már a gazdasági, illetőleg adóalany totális függésben áll a közülettel szemben, ha a diktátor korlátlan abszolutizmussal nyúlhat bele az adófizetők zsebébe, ha korlátlan hatalommal írhatja elő a magángazdaságok részvételi, támogatási kötelezettségét, a megparancsolt gazdasági irányok, közmunkák, szociális akciók érdekében, akkor már ezzel egy szersmind az egyén gazdasági szabadságmennyiségeinek nagy vagy túlnyomó részét is megsemmisítette. A magánember kezdeményezési lehetőségei, a magánvagyon és a pénz gazdasági funkciója már ily módon többé-kevésbé kényszerű irányba terelhetők az illető gazdasági alanyok akarata és érdekei ellenében is annakfolytán, hogy az egyének a felsőbbbség abszolutisztikus gazdasági célkitűzéseivel szemben tehetetlenek és azokra befolyást biztosító alkotmányos lehetőségek és intézmények hiányában ilyen befolyást nem gyakorolhatnak.

A másik szempont viszont a felsőbbbségnek minden

kori gazdaságpolitikai irányától függ. Ha ugyanis a totális vagy abszolút állam nem, vagy csak kevésbé avatkozik be a magángazdálkodás, a magánvállalkozás és a jövedelemeloszlás folyamatába, akkor a gazdasági lehetőségek és szabadságmennyiségek tekintetében ez nem jelent a gyakorlatban lényegesen megváltozott helyzetet más államokkal szemben, — addig, amíg a magángazdasági alany nem az állammal kerül szembe valamely gazdasági viszonylatban, különösen mint adóalany. Elvi szempontból azonban az abszolút állam polgárainak e gazdasági szabadságmennyiségeinél is azok biztosíték nélkül való, tehát bizonytalansabb természetét kell figyelembe vennünk.

A jelenbeli totális, illetőleg abszolutisztikus államok gazdasági életének példái azonban azt mutatják, hogy ezekben az államokban (részint a felsőbbbségek célkitűzéseinek jellegzetessége, sok tekintetben erős államszocialisztikus iránya, vagy talán méginkább bizonyos gazdasági és politikai kényszerhelyzetek miatt) az egyéni gazdasági szabadságmennyiségek korlátozása jóval nagyobb méreteket ölt még a magántulajdon elvének fenntartása mellett is, mint a valóban alkotmányossággal kormányzott országokban.

A totális államok közül viszont a fasiszta és nemzeti szociálista államok a sztrájkok és munkabeszüntetések kiküszöbölése terén mutatnak fel a termelés rendjének fenntartása és állandóságának biztosítása tekintetében olyan teljesítményeket, amelyeket másutt hiába keresünk. A termelésnek az osztályharc ellenében államilag szankcionált stabilitása, melyet eddig — sajnos — csak a totális államok valósítottak meg, természetesen a gazdálkodó egyének által kihasználható gazdasági lehetőségek mennyiségeinek és a gazdasági szabadságmennyiségek alakulása tekintetében is fontos tényező lehet gyakorlati szempontból. Az alkotmányos államoknak e részben való eddigi tehetetlensége ellenben a gazdasági szabadságmennyiségeket is hatalmasan csökkentő tényezőként jelentkezik olykor a vállalkozási és munkaakarattal szemben. A marxi, illetőleg osztályharcbeli irányok ekként a gazdasági szabadság és lehetőségmennyiségek erős

korlátozó koefficiensei közé tartoznak, amelyeknek szankcionált, gyökeres kiküszöbölése épenúgy közérdekű feladata volna az alkotmányos államok gazdasági politikájának, mint ahogy azt az ú. n. totális államok felismerték és megvalósították. Az osztályharcnak eszközei ellenkeznek minden állami és társadalmi *renddel*, akár alkotmányos, akár parancsuralommal kikényszerített ez a rend. Ha most már ennek a rendnek épen a jelenlegi, annyira veszélyeztetett időszakaiban nem tudnak az alkotmányos államok olyan határozott és efficiens szankciókkal élni a termelési és gazdasági rendet felborító irányokkal és tömegekkel szemben, mint a totális államok, akkor ne csodálkozzunk rajta, ha egyre erősebb hangulat és egyre több érdek rokonszenve fordul az abszolutisztikus rendcsinálás gondolata felé. A gazdasági szabadságmennyiségek és lehetőségek gyakorlati érvényesülése szempontjából ugyanis az alkotmányos intézmények gyakorlati értékét — legalább is közvetlenül — a szerint a rend szerint fogják az emberek (akár joggal, akár talán elhamarkodottan) megítélni, amelyet és aminőt azok mindenkor biztosítani tudnak. Mert hiszen mindeme szabadság- és lehetőségmennyiségek zavartalan gyakorlása is csak ennek a rendnek az előfeltételével lehetséges. Csak az az alkotmányos állam versenyképes tehát ebben a tekintetben jelenleg a »totális« államokkal, amely a termelés és a gazdasági élet rendes működésének biztosításában sem marad el a totális állam mögött. Hogyha azonban ebbeli funkcióját eredményesen teljesíti, akkor az alkotmányos állam fölénye a gazdasági lehetőségek és szabadságmennyiségek szempontjából kétségtelen, mert ezeket nemcsak az alulról jövő osztályharc és terror ellenében biztosítja boldogulni akaró polgárainak, hanem az állam, vagy diktatorikus hatalombirtoklók abszolutizmusa ellenében is. Hogy ez a feladat azután a mi felfogásunk szerint magában foglalja a monopolisztikus és utilitarisztikus törekvések közérdekű fékezésének a kötelességét is, azt hiszem, külön kiemelni is felesleges.

10. Meg kell itt jegyeznünk még azt is, hogy a szabadság fogalmának és kifejezésének használatánál gyakran

találkozunk félreértésekkel. Sokszor két különböző értelmű dolgot fejeznek ki ugyanazzal a szóval és ebből azután a vitatkozásoknál fogalomzavar keletkezik. Társadalmi és politikai szempontból a szabadság fogalmának többféle jelentése és iránya van. Érthetjük alatta mindenkélt előtt a nemzet, illetőleg állami politikai szabadságot nemzetközi értelemben. Azt t. i., hogy az illető állam független és nincs alávetve más államnak, szóval a nemzetközileg független nemzetet, illetve államot. Ebben az értelemben valamely népnek, nemzetnek a felszabadulása azt jelenti, hogy önálló állammá válik s felszabadul egy másik államnak szuverénitása alól. De ugyancsak szabadság alatt érthetjük a társadalmi szabadságot is, ez pedig azt jelenti, hogy az állam nem avatkozik be túlságosan az emberek boldogulásmódjába és nincsen minden állami akarattól, állami engedélyezésől függővé téve. Ez a társadalmi szabadság összefügg az egyéni szabadsággal is, hogy tudniillik az egyén előtt nincsenek különféle korlátok és az egyén szabadon állapíthatja meg a maga saját életcéljait, boldogulási módját, hogy az egyén nincs korlátokhoz kötve abban a tekintetben, hogy gondolatait szabadon kifejezhesse, egyesületeket alkothasson és politikai vagy pártbeli nézeteit kifejezésre hozza. Láthatjuk tehát, hogy már eddig is a szabadságnak három értelmezése van előttünk. Most már, ha az egyik értelmezést összetévesztjük a másikkal, vagy az egyik értelemben használt fogalmat használjuk ki a másik értelemben vett fogalommal szemben, fogalomzavart alkotunk. Ezt a fogalomzavart azonban manapság sokszor politikai célzattól is megalkotják. *A szabadság, jog, alkotmány fogalmai annyira kiirthatatlanul a civilizált emberiség életösztönei közé is tartoznak, hogy mármár nincs az az autokrata, aki őszintén be merné vallani, hogy az ő uralma ellentétes ezekkel a fogalmakkal.* Ezt az őszinteséget csak a múlt időknek a nagy tömegektől független autokratái engedhették meg maguknak. A jelen autokratáinak a tömegekre kell támaszkodniok és bármily paradox módon is azt kell szuggerálniok, hogy rendszerük e fogalmaknak nem ellentéte, hanem helyesebb

és a nép érdekeinek megfelelőbb megvalósítása. Így például egyénileg nem szabad embereket mondanak szabadoknak azon az alapon, vagy azzal az ürüggyel, hogy független, nemzetközileg más állam alá nem tartozó állam kötelékében élnek, aminek folytán a »szabad nép« fogalma dialektikussá válik. Egészen mást jelent ugyanis az, ha egy népnek a szabadságát abban az értelemben vesszük, hogy az illető nép nemzetközileg független önálló államot alkot, minthogyha abban az értelemben nézzük és vizsgáljuk a kérdést, vajjon az illető nép tagjai szabadon fejezhetik-e a gondolataikat, megvan-e a gazdasági szabadságuk, nincsenek-e túlságosan állami gyámkodás alatt, nincsenek-e elnyomva, nem szolgaság-e a sorsuk? Így pl. ebben az értelemben a szovjetnek a polgárai, akiknek az egyéni szabadságuk ugyancsak kevés, szintén szabad népek volnának nevezhetők azon az alapon, hogy Szovjet-országnak nemzetközileg önálló állam. Ha most már ezt a két értelmet egymással szembenállón így összezavarva használjuk, akkor tulajdonképpen hipokrita dialektikával élünk. A szabadságnak a szó eredeti értelme tehát el nem ferdített fogalma szerint a szabadságot csak úgy magyarázhatjuk, hogy az az eddig mondott mind a három irányban érvényesül. Ekként a valódi szabadságnak az alkotó részei nemcsak az állami függetlenség, hanem egyúttal a társadalmi és az egyéni szabadság is, de még ezzel sem merítettük ezt ki, mert hozzátehetjük, hogy a gazdasági szabadság is. Gazdasági szabadság nélkül ugyanis a szabadság fogalma üres frázis marad a gyakorlati életnek a messze túlnyomó számú eseteiben, mert a szabadságnak reális, valódi érvényesülése csak bizonyos eszközök és módok igénybevételelél történhetik meg. Ezek az eszközök és módok a gazdasági életben pedig elsősorban és túlnyomólag gazdaságiak. Hozzátehetjük ennél fogva az eddig mondotakhoz azt is, hogy a szabadságnak a valóságban a gyakorlati érvényesülése csak akkor következhetik be, ha az emberek bizonyos gazdasági szabadsággal is rendelkeznek. Hogy azonban ez a gazdasági szabadság ne csupán légüres térre vonatkozzék, hanem a gyakorlatba is átmehessen,

bizonyos anyagi feltételeket igényel, mely anyagi feltételek pedig a gyakorlati életben bizonyos jószágmennyiségekben jelentkeznek. Hiába van ugyanis az egyénnek szabadsága, hogyha nincsenek olyan materiális javai, eszközei, amelyeket igénybe vehet, amelyekkel rendelkezhetik és amelyeket életcéljaira felhasználhat. Gazdasági javak és lehetőségek nélküli szabadság tehát csak afféle légüres fogalom és túlnyomó részben csak elméleti jellegű maradhat. Nincsen tehát a gyakorlati gazdasági életben reális jelentősége a szabadság fogalmának, hogyha ez nem jelent egyúttal szabad rendelkezést is bizonyos javak felett. A javak felett való bizonyos szabad rendelkezés pedig a tulajdon, illetőleg az erős jogok, nevezetesen az erős vagyongajok fogalmához juttat el. Tehát magántulajdon nélkül nincsen gazdasági szabadság, viszont a gazdasági javakkal való rendelkezés ügyletkötést jelent s a rendelkezés túlnyomó részben a gyakorlati életben a csereforgalom által történik. Azáltal rendelkezem ugyanis a gazdasági javak felett, hogyha azokat eladhatom, megvehetem, továbbíthatom, átruházhatom másra. A gazdasági szabadságnak ekként két alappillére van, tudniillik a tulajdon, vagyis a javakkal való bizonyos rendelkezés és a csereforgalom, illetőleg a jogügyleti szabadság, a javak átruházásának, elcserélésének, mástól való megszerzésének a szabadsága. A kommunisztikus vagy olyan államszocialisztikus rendszer tehát, amely megszünteti a magántulajdont, megszünteti a szabadságot is gazdasági téren, illetőleg megszünteti az egyéni szabadságot annak a legfontosabb, leggyakorlatibb vonatkozásaiban. Bármennyit termel is ugyanis a kollektív állam és bármennyit juttat is elméletileg az egyes embereknek, az egyes állampolgárok itten csak passzív részesedői annak a termelésnek, amelyet az illető kollektív állam vagy társadalom végez, éppen úgy, mint egy család tagjai csak passzív részesedői annak, amit a családfő részükre megszerez és szétoszt. Ezzel összefügg szorosan a pénz szerepe is. A pénz szerepe ugyanis a kollektív államban csak afféle tantuszféle szerep, tudniillik csak felosztási jegyként, részesedési igazolványként szerepel egy bizonyos jószág

mennyiségre vonatkozólag, de nincsen meg az a többi funkciója, az a szerző hatalma, az a vevő ereje, amely annak igazi jelentőségét adja meg egyébként és a magántulajdon rendje mellett. A pénzt, illetőleg a pénzüsszeget tehát afféle, a modern körülmények között általános szerzési, értékfelhalmozási, szóval hatalmi lehetőségeket adó alanyi jogosítványmennyiségnek kell tekintenünk. Ez az alanyi értelemben vett lehetőség pedig a szabadság. *A pénz legigazibb és leglényegesebb funkciója az tehát, hogy szerzési szabadságot ad.* Ezért a szerzési szabadság nélkül, amely a gazdasági szabadságnak is a lényegét képezi, nincsen a pénznek sem valódi ereje, vagyis valódi értelemben vett pénz e nélkül nem képzelhető el. Így jövünk rá, hogy tulajdonképpen a kommunisztikus államnak a pénze, legalább is belföldön, nem igazi pénz, mert hiányzik belőle az a szabadságelem, amely az egyén érvényesülését teszi lehetővé a pénzzel, mint fizetэшatalmi eszköz segítségével. Ez a rendelkezési lehetőség, vagyis alanyi szabadság csak akkor gondolható el, ha az egyénnek van mivel rendelkeznie, tehát van magántulajdon, amelynek folytán ez a rendelkezés tényleg is megtörténhetik és amely rendelkezés a valóságban elsősorban a csereforgalom jogügyleteiben testesül meg. Így jövünk rá, hogy magántulajdon nélkül és magáncserелеhetőségek nélkül nincs reális gazdasági és egyéni szabadság. Igen természetes, hogy mint minden társadalmi fogalom, úgy a szabadság fogalma is csak relatív, csak viszonylagos lehet, de ez nem zárja azt ki, sőt megerősíti, hogy éppen a szabadságnak egy bizonyos mennyisége igen fontos fogalom nemcsak társadalmi, hanem gazdasági szempontból is és hogy a szabadságmennyiségeknek nagysága egyúttal a gazdasági lehetőségek nagyságát is jelenti, valamint, hogy a gazdasági érvényesülés, vagyonosodás a gazdasági szabadságmennyiségek gyakorlásának lehetőségmennyiségeihez van kötve. Mindezek alapján a közgazdaságtannak és a szociológiának alappilléreként kell tekintenünk azt az elvet, hogy magántulajdon és magáncsere nélkül nincs valóságos egyéni szabadság sem.

Mert magántulajdon és magáncsere nélkül az egyén nem gyakorolhat a valóságos életben akkora szabadságmennyiségeket, melyek segítségével a maga sorsát, a másoktól való függés és a gazdasági rabszolgaság állapotából kiemelhetné.

Értekezések a nemzetgazdaságtan köréből.

Új sorozat.

I. kötet:

1. *Navratil Ákos*: A föld jövedelmezősége.
 2. *Hegedüs Loránt*: Az adótan társadalmi elmélete.
 3. *Heller Farkas*: Korunk gazdasági bajai és a közgazdasági tudomány.
 4. *Balás Károly*: A vásárlóerő és a gazdasági szabadság összefüggései.
-

